

УЈЕЖ ИЛИ Нушић о женској еманципацији

Ајсџракџи: У годинама борбе за женску еманципацију, конзервативци и традиционалисти бурно су реаговали на различите видове афирмације жена на друштвеној позорници Краљевине Југославије. Један од њих, комедиограф Бранислав Нушић, учинио је то својом комедијом „Ујеж“ (Удружење југословенских еманципованих жена), у којој је исмејао јавни ангажман жена и њихово удруживање.

Међуратни период у Краљевини СХС (Југославији) обележила је, уз остале промене подстакнуте европским и светским утицајима, и борба за афирмацију жене у јавним пословима и за њену еманципацију. После Првог светског рата, женско питање је, управо у том правцу, знатно добило на тежини. У новој земљи и промењеним друштвеним приликама и жене су тражиле нову улогу. То су године у којима су све чешћи женски захтеви за гласачко право, грађанску једнакост и једнако право наслеђа.¹ Током Првог светског рата, жена је, у светским оквирима, показала „неслућен вишак енергије, свести и способности, жилавости и умешности“, управо свих оних одрицаних јој способности.² Охрабрене својим „ратним ангажманом“, жене у међуратном периоду, поред ангажовања у хуманитарним друштвима, све више почињу да се ангажују и у многим новооснованим феминистичким удружењима, попут Алијансе феминистичких друштава у држави СХС, Удружења студенткиња Београдског универзитета, Женске Мале Антанте, Лиге жена за мир и слободу, Женске странке, Удружења универзитетски образованих жена... Већ 1919. основан је и јединствени женски савез за целу Југославију – Народни женски савез Срба, Хрвата и Словенаца, с циљем да ради на развијању хуманог, етичког, културног, феминистичког, социјалног и националног рада, да прати рад националних и међународних женских друштава и да југословенске женске ор-

¹ П. Марковић, *Београд и Европа 1918-1941. Европски утицаји на процес модернизације Београда.*, Београд 1992, стр. 51.

² С. Стефановић, *Женско питање у београдској историји и периодици 1918-1941*, магистарски рад, Београд 2000, стр. 100.

ганизације представља у иностранству.³ Те активности чиниле су, по степењу организованости, прве одлучније кораке ка суштинским циљевима борбе за равноправност, борбе на дуге стазе и са променљивим резултатима.

Време о коме је реч било је још ненаклоњено женама. Поред ускраћених политичких права, жена је и у породичном животу била потпуно обесправљена – у браку је била потчињена мужу, брак је био под црквеном јурисдикцијом, а ванбрачна деца нису имала никаква права. И могућности за избор и обављање појединих занимања биле су ограничене, а положај жена у скоро свим занимањима био је лошији од положаја мушкараца.⁴

С временом је учешће жена у свим облицима и манифестацијама јавног живота бивало све значајније и изазивало је све већу пажњу. С једне стране, жена је почела да обавља већи део занимања, која су до тада била искључива привилегија мушкараца, као што је био случај са госпођицом др Маријом Илић, која је решењем министра унутрашњих дела генерала Живковића од 6. јуна 1929. постављена за полицијског приправника Управе града Београда, и тиме постала прва жена полицајац у Краљевини Југославији,⁵ а, с друге стране, све снажније је почела да се укључује и у уметничке послове. На Другој пролећној изложби, одржаној у Уметничком павиљону 1930. године, већ су се издвојиле „жене сликари” – Зора Петровић, Роксанда Зурунић, Милица Бешчевић, Јелисавета Петровић, Милица Чађевић, Анка Кризман-Паулић, Елда Пишчанец, Аница Зупанец, Мира Прегел и Лина Црнчић-Вирант, које су, с таквим одређењем, заузеле посебан простор на *Полијихкиној* страни „Женски свет”.⁶ И десет година касније, лист *Време* даје посебан осврт на женско учешће на Пролећној изложби, наглашавајући да је од сто тридесет два уметника која учествују на тој изложби, двадесет једна жена (или – од 313 радова, 40 су дале жене), што је било „више него икад код нас”.⁷ Иако данас можда тај проценат учешћа жена у уметничком животу не делује импозантно, он је за време у коме је исказан више него значајан, пошто су жене годинама, док су биле везане искључиво за кућу и кућне послове, једино успеваале да свој допринос у уметности, ако им је то писменост дозвољавала, дају пишући, и тек од XIX века свирајући неки од инструмената или сликајући.

³ Н. Божиновић, *Женско учешће у Србији у XIX и XX веку*, Београд 1996, стр. 104-105.

⁴ Исто, Београд 1996, стр. 100-101.

⁵ Политика, 7. јун 1929.

⁶ Политика, 25. мај 1930.

⁷ Време, 9. јун 1940.

Само пола века раније, тај помак и у европским оквирима сматрао се револуционарним. У XIX веку за жену је писање било најлакше комбиновати са дужностима које је имала унутар свога домаћинства, док је бављење сликарством или музиком било тешко сакрити од средине ненавикле на такву врсту женског ангажмана, а изискивало је и додатне материјалне трошкове, што је XIX век учинило, када су жене у питању, веком новелисткиња и песникиња, али не и веком великих сликарки и музичарки.⁸ Отуда је институционално појављивање жена уметница у културном животу престонице значајно за афирмисање и тог вида женског ангажмана у деценијама између светских ратова.

Изгледа да балкански мушкарци нису лако подносили то активно женско ступање на друштвену позорницу Србије, која је из патријархалних полако улазила у проевропске воде. Још 1924. је радикалски посланик Зарија Варјачић тражио да се жене избаце из јавне службе, а неколико година касније, др Реља Аранитовић дао је своје виђење места жене у савременом друштву: „Мајка је стуб човечанства. Али та мајка није 'мајка-прокуриса', 'мајка-секретарица', 'мајка-управница', 'мајка-балерина', ни 'уметница-мајка'. Ту мајку видимо међу четири зида, која не познаје други свет него онај у смењу и плачу сопствене деце, свет радости и патње њене породице. Она је душа мужу, његов одмор, његова разонода, његов осмејак, његов цео свет. ... Та жена, коју замишљамо без кармина и мириса, у стању је да помогне да се друштво, које је већ једном ногом ступило у провалију страсне заразе, у њу потпуно не сурва. ... Жена треба да остане у кући и да поновно проговори кроз мужа и своју децу. Тај њен глас је данас друштву најпотребнији.”⁹ На такав поглед на жену затворену између четири зида реаговала је др Јулка Хлапец-Ђорђевић у тексту „О жени”: „Повратак у кућу – то је крилатица, коју сад труби Европа, тим јаче, уколико се више приближавамо истоку. ... Строго узевши, све је то Дон Кихотова борба о ветрењаче, јер нема више данас оне куће, која би некоме могла дати садржај живота и исхрану.”¹⁰ Позната феминисткиња је то аргументовала чињеницама да је дошло време у коме се међу добитницима Нобелове награде налази једна жена, да жене добијају медаље на спортским теренима, да их има и међу политичарима и пилотима... Она је наставила борбу за активно учешће жена у јавном животу и у тексту „Јаван рад удатих жена”,

⁸ B. S. Anderson, J. P. Zinsser, *A History of their own. Women in Europe from Prehistory to the Present*, vol. II, Oxford University Press 1999, p. 172-173.

⁹ Др Реља Аранитовић, „О жени”, *Живот и рад*, књ. XI, св. 64, 15. април 1932, стр. 577-578.

¹⁰ Др Ј. Хлапец-Ђорђевић, „О жени”, *Живот и рад*, књ. XI, св. 66, 15. мај 1932, стр. 739-740.

нагласивши да су: „Удате жене у јавној, односно државној служби, само авангарда у борби за женино право, за слободу и самоопредељење. ... Мушкарци у тим женама виде пионире, који крче пут хиљади, стотинама хиљада, милионима жена и зато их немилице истребљују.”¹¹

Ангажоване и свесне жене, попут Јулке Хлапец-Ђорђевић, Паулине Лебл-Албале, Ксеније Атанасијевић, али и многе друге, окупљене око женских друштава различитих профила, поред „институционалног” ангажмана, све чешће су почеле да се оглашавају у јавности и када је требало устати против лажног морала, или су стајале у одбрану стваралаца које су нападали лажни моралисти, конзервативци, или они који нису били спремни да се суоче с чињеницом да Београд излази из патријархалних оквира и из њих улази у европске оквири, који су, између осталог, подразумевали и потпуну афирмацију жене. Тако су се међу најватренијим борцима за подизање Мештровићевог „Победника”, коме су конзервативци замерали што је наг и што нема довољно националних обележја, нашле управо београдске жене, што је управника Народне библиотеке Јована Томића навело да закључи како је „модерна жена у овој кампањи показала да њом више влада страст него разум”.¹² Госпође из свих женских удружења активно су се укључиле и у расправу о случају Ксеније Атанасијевић, којој је у октобру 1935. године одузето звање доцента на Филозофском факултету.¹³ Тиме су оне реаговале и ван својих уобичајених активности, бавећи се ширим друштвеним феноменима.

Можда су управо те њихове „активне” битке за женска права и битке против конзервативизма, патријархализма и лажног морала утицале на то да су једну од најжешћих критика, додуше „индиректну”, добиле управо од једног од оснивача два значајна женска удружења (Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” и Кола српских сестара), комедиографа Бранислава Нушића.

У времену после Првог светског рата, Нушић није крио свој жал за прохујалим временима и користио је сваку прилику да исмеје „ново доба” и оно што је то доба подразумевало. У једној од својих „козерија”, комедиограф се јада: „Пре рата све је било некако дугачко; дуга сукња, дуга коса и дугачак брак; сад, после рата, све је кратко: кратка сукња, кратка коса и кратак брак. Пре рата жене су се деколтовале одозго, а сад, после рата, деколтују се одоздо. Пре рата муж се мешао у политику, а жена је оговара-

¹¹ Др Јулка Хлапец-Ђорђевић, „Јаван рад удатих жена”, *Живој и рад*, књ. XX, св. 124, 15. октобар 1934, стр. 1226.

¹² Р. Вучетић-Младеновић, „Побеђени Победник”, *Годишњак за друштвену историју*, VI, св. 2, Београд 1999, стр. 120.

¹³ Изјава жена слободних професија и јавних радница поводом случаја гђице др Ксеније Атанасијевић, *Живој и рад*, св. 145, 1. новембар 1935, стр. 572.

ла; сад, после рата, мужеви оговарају, а жене воде политику. ... Пре рата зазорно је било за неку жену рећи да је распуштеница; сад, после рата, то је чак квалификација. Пре рата кад дођеш у три сата по поноћи наљољан кући, а жена те изгрди к’о вашку и гађа те папучама и шамлицом; сад, после рата, кад дођеш у три сата по поноћи наљољан кући, а ти и не затекнеш жену код куће. ...”¹⁴ И у многим другим цртицама из послератног живота, Нушић је показивао своје конзервативне ставове, а на оштрици његове критике често су се налазиле жене, и питање њихове еманципације.

Конзервативни погледи на женску еманципацију нису, међутим, били тековина само југословенског друштва, које се умногоме сматрало патријархалним, већ је то био правац којим су се кретале и много развијеније европске земље.¹⁵ Борба за право гласа, право на образовање, нове сексуалне слободе, те за промене у моди, биле су шамар за многе конзервативце, који нису могли да прихвате чињеницу да жене напуштају традиционалну улогу домаћице и мајке и тако добијају већу и значајнију улогу у друштву. Отуда је нови друштвени ангажман жене, и читав процес женске еманципације, често наилазио на беспоштедну критику, а некад и на нескривени цинизам или подсмех појединих конзервативаца и традиционалиста. Чувено „Бранино позориште” тих година на репертоару је имало представе које су и самим називима указивале на однос према женама и женској еманципацији: „Школа за удаваче”, „Убица своје жене”, „Жено, опрости ми”, „Модеран развод брака”...

Негативни однос средине према женама, доминантан тих година, навео је Паулину Лебл-Албалу да га 1938, у *Гласнику Југословенске женске сџранке*, сумира: „... Али не само шаливи листови, него и велика, озбиљна дневна штампа, спремна је у свакој прилици, нарочито доносећи извештаје са судских расправа или са седница и скупштина женских друштава, да своју репортажу стилизује тако како би изазвала подсмех и презир за менталитет и делатност жена. И све то скупа подражава непрестано уверење код широких маса да жене не треба узимати озбиљно, да су оне тапта, плиткоумна створења, нестална и ћудљива, вероломна и извештачена, бескрајно радознала и површна, у најбољем случају само надри учена и надри еманципована, неспособна да и једном послу приђу темељно и разумно, и да њих могу својски заинтересовати само прописи за шминку и модне ревије, или, у најбољем случају, рецепти за добру кујну.”¹⁶

¹⁴ Б. Нушић, „Пре и после рата”, *Сабрана дела Бранислава Нушића*, књ. VII, Београд 1966, стр. 218-219.

¹⁵ B. S. Anderson, J. P. Zinsser, *A History of their own. Women in Europe from Prehistory to the Present*, vol. II, Oxford University Press 1999, p. 207.

¹⁶ Цитирано према: С. Стефановић, *Женско ишшање у београдској ишшамји и иериодици 1918-1941*, магистарски рад, Београд 2000, стр. 127-128.

За једно од женских друштава, Удружење „Цвијета Зузорић”, поуздано је најзначајнији однос који је оснивач тог удружења, бранилац традиције и старих вредности, Бранислав Нушић имао када је тај проблем у питању. Иако је сам Нушић основао два женска удружења, иако су и његова жена Даринка Нушић и ћерка Гита Предић биле активне у раду Удружења „Цвијета Зузорић”, он није издржао а да са патријархалног становишта не каже свој суд о женској еманципацији и друштвеном ангажману жене. Нушић је то учинио, како једном комедиографу и доликује, писањем комедије „Ујеж”. Премијера „Ујежа” била је 4. септембра 1935. у Народном позоришту. Представа је режирао Јосип Кулунџић, а главне улоге играле су Деса Дугалић, Зора Златковић и Жанка Стокић. И сам наслов комедије, који је представљао скраћеницу пуног назива „Удружење југословенских еманципованих жена”, указивао је на правац у коме ће та комедија ићи:

„Сушић: По мени ја бих забранио женама да се удружују, или бар кад се удруже а оно нек се не зову „Ујеж”. Замислиће „Ујеж”! Ко је још чуо и видео да се женско удружење зове „Ујеж”? Разумем ујед, њо њојћуно разумем, али „Ујеж”, њо њросио не разумем.

Марковић: То је скраћеница, њо су њочейна слова од имена: Удружење југословенских еманципованих жена.

Сушић: Скраћеница? Врло укусна скраћеница! Кад би њо мени било ја бих њих другаче скраћио; донео бих законе који би имао један једини члан који би гласио: Једино удружење женино њо је муж”.¹⁷

Година у којој је та комедија настала, 1935, била је обележена појачаним расправама о женском праву гласа, а да је она била „критична” за женска питања и еманципацију потврђује и већ поменути случај Ксеније Атанасијевић, којој је исте јесени одузето звање на Филозофском факултету, због наводног плагијата¹⁸, а у чију је одбрану, у сали Универзитета, стало „око 15 дама и стотину мушкараца”!¹⁹ Те јесени Алијанса женских покрета, у сарадњи са другим феминистичким организацијама, на дан заседања Народне скупштине, 20. октобра 1935. године, организовала је зборове за право гласа жена широм Краљевине Југославије.²⁰ Само у Бео-

¹⁷ Б. Нушић, „Ујеж”; *Свиња*, Београд 1935, стр. 39.

¹⁸ Др Ксенија Атанасијевић је од 1928. била у звању ванредног професора филозофије на Филозофском факултету у Београду. Када је Универзитетски савет требало да потврди избор др Ксеније Атанасијевић у звање редовног професора, томе се успротивио Милоје Васић, професор археологије, оптужујући је да у њеној расправи о Клеопатри постоји плагијат, који никада није доказан.

¹⁹ *Полићика*, 10. новембар 1935.

²⁰ Н. Божиновић, *Женско њићање у Србији у XIX и XX веку*, Београд 1996, стр. 118.

граду, 20. октобра 1935, том збору присуствовало је 2.500 жена.²¹ Неколико дана после извођења премијере „Ујежа”, *Полићика* је спроводила „Анкету о женском праву гласа”, у којој су Драгољуб Јовановић и Живко Топаловић тражили да се женама дају сва политичка права, док се Димитрије Љотић томе жестоко противио.²² Те године објављена је и *Библиографија књижа женских њисаца у Југославији* (Београд–Љубљана–Загреб, 1935), као убедљиво сведочанство о активности жена у књижевном животу међуратне Југославије.

Желећи да буде видно актуелан, Бранислав Нушић је за предмет своје комедије „Ујеж” узео питање учешћа жене у јавном раду и одвајање жене јавним радом од породичног живота. У став према том питању Нушић је унео сва она за то време типична патријархална пребацивања жени да одласком на разне седнице занемарује, па и упропашћује, своју породицу.

У предговору за „Ујеж” Нушић је навео да га је на писање те комедије нагнао текст из *Правде*, објављен 14. јула 1935. године, поткрепљен фотографијама „Еманципација жена у слици и речи”. На првој „инспиративној” фотографији, по Нушићевом виђењу, „неколико елегантних дама пред ‘Москвом’ освежава [се] напитком пуштајући кроз румене ноздрве облаке дима и води празне разговоре, оне који се обично воде на кафанским терасама. Изнад те слике, елегантно обучен господин, евентуално муж једне од тих дама, гура колица с дететом по београдским улицама.”²³ Кренувши трагом на који је сам Нушић указао, а у жељи да сазнам шта је то толико наљутило конзервативног комедиографа, наишла сам на три фотографије и један (малициозан) текст о друштвеном ангажману жена, потписан са Бр. С: „1. Док тате шетају ћерке по Калемегдану (слика оца и ћерке у шетњи – прим. аут.) 2. и гурају колица улицом (отац, у пратњи жене, гура колица – прим. аут.) 3. ... дотле еманциповане маме прекраћују време са чашом пива.”²⁴ Занимљиво је да се на фотографији јасно види да жене пију највероватније воду, пошто се испред њих налазе чаше са провидном течношћу (уочљива је и цезва за кафу), нема цигара, које помиње Нушић, а да ли су разговори које те жене воде испразни или не, врло је тешко утврдити на основу фотографије. И сам текст је у духу погледа које је комедиограф „дорацио” у својој „антиженској” комедији: „У женским друштвима, као што је већ опште познато, сем фотографисања, давања

²¹ П. Марковић, *Београд и Европа 1918-1941. Европски ујићаци на њроцес модернизације Београда*, Београд 1992, стр. 54.

²² *Полићика*, 8. септембар 1935.

²³ Б. Нушић, „Ујеж”; *Свиња*, Београд 1935, стр. 9-10.

²⁴ *Правда*, 14. јул 1935.

изјава новинарским полетарцима и штампања скупоцених споменица, које треба за доцнија поколења да сачувају сећање на несобичан рад те и те управе, слабо се што ради. На домовима ствари иду прилично траљаво. А што се тиче спровођења једне анкете међу женама, она не би успела из два разлога. Прво зато што се показало да су жене у данашњим веселим временима исувише заузеле посетама које морају да учине кројачицама, обућарима, фризерима и другим сличним добротворима човечанства; и друго, што и када нађу мало времена, оне онда никако не могу да нађу и какву мудру реч, пошто су све мудрости оставиле у научним и напорним дебатама са фризером, коме никако не иде у главу да читава судбина једне, рецимо, лепе жене може зависити само од лошег увојка, или са кројачицом, која је толико назадна да апсолутно не осећа све кобне последице, које може донети једна бора на госпођиној хаљини.²⁵

Нушић, „инспирисан” текстом из *Правде*, своју комедију смецта у кућу професора Лазића. Супруга и мајка госпођа Лазић председница је „Ујежа” и проводи све време у пословима друштва. Резултат тог њеног ангажмана је да њен муж Лазић нема дугме на капуту, што, за Нушића, представља тоталну небригу жене и слику суноврата срећног породичног живота, да једна ћерка добија ванбрачно дете, да друга води љубавну преписку иако јој је само дванаест година, а да син, чији је узор Ал Капоне, бива избачен из школе и постаје члан лоповске дружине. И сам рад женског удружења „Ујеж” Нушић представља до краја карикатурално – на седници управе пије се чај, једу колачићи и оговарају чланице које нису присутне, уз препричавање актуелних скандала (ко је кога напустио, ко је кога преварио, чији муж је ухапшен, где су се појавили нови материјали и хаљине...). Да би још убедљивије истакао како се на тим седницама женских удружења ништа не ради, Нушић такву експлицитно ставља у уста својих госпођа:

„Г-ђа Лазић: „Госпођо Јанковић, јесће ли израдили записник прошле седнице?”

Г-ђа Јанковић: „Нисам!”

Г-ђа Лазић: „Зашићо забога?”

Г-ђа Јанковић: „Па како да вам кажем: нисам имала штића да зашишем. Ми прошле седнице у ствари нисмо ништића решавали. Целе седнице разговарали смо о разним новостима, ја нисам ваљда могла ти да зашишем.”²⁶

Нушић, дакле, седнице „Ујежа” описује дугим и празним разговорима чланица удружења, оговарањима, свађама, па чак и тучама, а да би

²⁵ Исто.

²⁶ Б. Нушић, „Ујеж”; *Свиња*, Београд 1935, стр. 88.

иронија била већа, програмски циљ тог удружења је заштита породице. И док „Ујеж”, као хуманитарно удружење, редом одбија све молбе за помоћ²⁷, оно ипак успева да се „заинтересује” за „трагични случај у држави Манцуко, где је хришћански генерал Чунг-Чанг-Хуј извршио покољ и преко хиљаду породица оставио без својих хранитеља”.²⁸ Карикирајући њихово хуманитарно деловање, Нушић, речима својих „еманципованих” госпођа, предлаже да удружење приреди „духовни концерт у корист обезглављених породица у држави Манцуко”. Поред бриге за обезглављене породице државе Манцуко, Нушићеве госпође спремају се и за међународне конгресе:

„Г-ђа Сјасић: ... На њим међународним конгресима главне су ствари и излећи а за банкеће и излеће треба боме имаћи шоалеће. Сећаће ли се, госпођо Јелићка, оне моје од велур-шифона, 400 динара метар? Зар тио није хаљина за међународни банкећ? Верујте, госпође, за тиу се хаљину може рећи да је једна међународна хаљина. ... Али штића вазда да вам рећам, сви знаће моје шоалеће и онда, признаћеће да нико не би могао боље да вас репрезентује од мене.”²⁹

Попут наведене госпође Спасић, и остале жене које Нушић приказује у „Ујежу” су сплеткашице, брбљивице, снобови, лажни филантропи. Све оне припадају такозваним вишим друштвеним слојевима и њихов јавни рад се претвара у утркивање која ће пред светом више да значи и важи, а потпуно су глуве за истинске животне проблеме.

Такав однос Нушића према женама критиковала је Жанка Стокић, једна од Нушићевих омиљених глумица, која је играла и у „Ујежу”. Она се још раније, 1924. године, осврнула на комедиографов однос према женама, жалећи што Нушић у својим написима „претпоставља лакомислене жене тешкомисленима, што долази отуда што је он и у животу увек претпостављао лакомислене жене овим другима” (што сигурно није могло да радује госпођу Даринку Нушић).³⁰

На такав Нушићев став утицали су вероватно понеки лакомислени поступци појединих жена у разним женским удружењима, којих је, чиње-

²⁷ „Г-ђа Јанковић: Јелена Цекић удова са двоје деце, моли за помоћ...

Више њих: Да се одбије.

Г-ђа Јанковић: Милан Томић бивши радник, осакаћен на послу, преоштерећен

децом.

Више њих: Да се одбије.

Г-ђа Јанковић: Јосиф Здравковић стварац...

Више њих: Да се одбије”.

²⁸ Б. Нушић, „Ујеж”; *Свиња*, Београд 1935, стр. 107.

²⁹ Исто, стр. 112.

³⁰ *Политика*, 9. новембар 1924.

ница је, било, и о којима је штампа ревностно обавештавала. Сукоби унутар женских друштава у то доба нису били ретка појава. У Народном женском савезу СХС сукоб је достигао врхунац 1926. године, када је из тог савеза иступило десет београдских друштава због неслагања око суштинских питања везаних за његов рад, не прихватајући феминистичку организацију Управе Савеза, због чега је долазило и до личних сукоба између чланица појединих друштава и Управе савеза, о чему је штампа уредно обавештавала читаоце.³¹ Слично је било и са „објављивањем” сукоба унутар Женске странке, која се само неколико месеци од оснивања 1927. поцепала због унутрашњих сукоба³², или унутар Женског покрета, када је 1939. дошло до размимоилажења између млађих и старијих чланица око начина рада.³³ Ипак, треба имати у виду да је време о коме је реч време узбурканих емоција, време у коме су се готово свакодневно дешавали злочини због страсти или самоубиства због несрећних љубави, што показује да су сви ти инциденти, делимично и као последица неких димензија женске психологије, ипак у основи рефлекси тадашње опште атмосфере, а не искључиво „женска” ствар.

Поред сукоба између самих чланица Удружења „Цвијета Зузорић” (постоји документ о изласку из Управе Стане Ђорђевић због нанете увреде од Теофаније Боди)³⁴, као не баш правих повода да се карикира женски друштвени ангажман, било је и случајева за аргументоване критике, нарочито када су госпође себи понекад допуштале превише, постављајући се изнад уметника. На отварању Прве пролећне изложбе, председница Удружења Олга Станојевић довела је вајара Сретена Стојановића у врло неугодну ситуацију. Наиме, када су већ и званице почеле да пристижу на изложбу, она је скинула радове тог аутора које поставио жири да би на њихово место поставила портрет Цвијете Зузорић – поклон сликара Марка Мурата. На ту велику нетактичност, нарочито у присуству публике, „велики број сликара хтео је да поскида своје радове и да их однесе кућама”. Ситуација је била тим гора што је Сретен Стојановић од почетка био уз Удружење „Цвијета Зузорић”, чак је био и његов донатор, приложивши суму од 3.000 динара за изградњу Павиљона.³⁵ Слично је било и у случају Јована Бијелића, када је Стана Ђорђевић, тада секретар Ликовне секције, себи допустила да, иако по схватању Јована Бијелића, потпуно некомпетентна, расправља с

³¹ Н. Божиновић, *Женско покретање у Србији у XIX и XX веку*, Београд 1996, стр. 108.

³² *Политика*, фебруар-март 1928.

³³ Н. Божиновић, *Женско покретање у Србији у XIX и XX веку*, Београд 1996, стр. 122.

³⁴ ИАБ, фонд Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” (даље УПУ ЦЗ), Ф.1, а.ј. 26.

³⁵ Исто, а.ј. 55.

тим сликаром о чисто уметничким питањима. Удружење је тај инцидент схватило као личну ствар њих двоје, а све се завршило тако што се Јован Бијелић извинио Стани Ђорђевић за нанету увреду.³⁶ Оба та случаја, пропраћена тешким речима и увредљивим писмима, завршила су се, ипак, за добро културе и Удружења, великим измирењима.

Најдраматичнији је, наравно, био сукоб са Браниславом Нушићем, изазван једном ситном непажњом, а његова тежина била је тим већа што је Нушић био оснивач Удружења и што је све до своје смрти остао везан за њега. Приликом одржавања Гетеове вечери почетком 1932. десило се, наиме, да Нушић није могао бити пронађен како би био позван на вечеру, која је приређена у Гетеову част. Увредио се због тога, јер је то доживео као намерну непажњу. Озлојеђен, он је „Цвијети Зузорић” упутио писмо са много прекора: „Ја Вас молим, поштована гђо Станојевић, да ми не замерите што Вас овим узнемиравам, али свакојак не могу дозволити никоме да овако неделикатно вређа честољубље једнога старог књижевника, који би могао и не бити у вољи коме, али може се указати бар најобичнији обзир.”³⁷ Наравно, и тај инцидент, плод непажње госпођа, али и сујете старог уметника, брзо је формално изглађен. Ипак, могуће је да се, сећајући се управо тог инцидента, Нушић због њега помало и светио госпођама из „Цвијете Зузорић” општрим уједима „Ујежа”, али се, додуше речима које изговара професор Лазих, ипак оградио од тезе да су све ангажоване жене исте као оне које је он карикирао у својој комедији:

„Лазих: „Има две врсте жена јавних радница. Једне су које стиујају у јаван рад са једним искреним и љубавним схваћањем ошћих друшћивених или човечанских љубреба. – Те жене са једном љубавном испрајношћу, са једним љубовања достојним уверењем и љубавношћу врше функције јавних радница и љубишћу у усћехе који су за дивљење и које ми мушки честито не бисмо усћели љубишћу. Тим женама част и љубовање. То је она љуба врста. Друга је врста жена које иду као љуболице уз ове љубе. – То су оне које не служе удружењу већ удружење њима; оне које не служе циљевима удружења већ љубе циљеве сћављају себи у службу. То су оне жене које не могу да се скрасе код куће; којима удружење љубе да би имале разлога за излаз, којима је задовољство да се зову чланице ујубе, да љубређују концерте, да љубусћују као изасланице на свечаносћима, да иду из канцеларије у канцеларију, да се фотграфирину, да љубусћују банкејима, да очекују одликовања...”³⁸

³⁶ Исто, а.ј. 62.

³⁷ В. Колаковић, „Бранислав Нушић као културни радник у 'Станковићу' и 'Цвијети Зузорић'", *Зборник љуборисног музеја „Бранислав Нушић 1864-1964”*, Београд 1965, стр. 353-354.

³⁸ Б. Нушић, „Ујеж”; *Свиња*, Београд 1935, стр. 40-41.

Тиме Нушић као да је хтео да оправда и саму контрадикцију везану за његово деловање – с једне стране оснивач два женска удружења, а с друге жестоки критичар женског ангажмана, који је управо тај ангажман приказивао стереотипно, покушао је, тим Лазићевим монологом о „првој” врсти жена које су за хвалу да макар мало ублажи свој генерално негативни став, јасан у сваком реду комедије „Ујеж”.

Стереотип о женама које су биле чланице разних женских удружења поткрепљује и Бошко Токин у роману „Теразије”, који за једну од својих јунакиња, Оливеру, жену народног посланика, како сам наводи „сексуално незасићену”, привремено тражи лек у оваквом друштвеном ангажману: „Да се мало разоноди ушла је у друштво ’Цвијете Зузорић’, кретала се по литерарнијим салонима, и даље тражећи мушкарца.” Но, на срећу, додаје и битну оgradu: „Није умела да разговара о уметничким и књижевним стварима и није се осећала добром у тим круговима.”³⁹ С једне стране, тај опис Оливериног „трагања” за мушкарцем, показује да су женски ангажман у таквим удружењима поједини мушкарци и тако тумачили, али, с друге стране, бар када је „Цвијета Зузорић” у питању, по том одломку се ипак може закључити да „сексуално незадовољство”, доколица, или празна жеља за разонодом нису били довољни за ангажман у том уметничком удружењу, већ нешто више.

Данас није докраја познато каква је била реакција Удружења „Цвијета Зузорић” и осталих женских удружења на Нушићеву комедију „Ујеж”. Покушавајући да задрже том комедијом умногоме пољуљано достојанство, госпође ни из једног женског удружења нису се званично огласиле, ни оградиле од Нушићевог писања. И само женско неоглашавање поводом једног таквог напада на женски интегритет представљало је јасан став које су жене заузеле о Нушићевом „Ујежу”. Жестока критика те његове комедије и његовог конзервативизма ипак није изостала⁴⁰, а да ствар за женску еманципацију буде боља, она је углавном долазила од мушкараца либералних погледа, свесних да је време у коме жена има једино улогу супруге и мајке давно прошло, на шта је још 1918. указивао и Јаша Томић, нагласивши: „Вредност жене у свету и у човековој заједници није једнострана. Није сва вредност само у материнству њеном. Није сва њена вредност у подизању и васпитању деце. Није сва њена вредност, ни на огњишту. Није

³⁹ Б. Токин, *Теразије*, Београд 1988, репринт издања из 1932, стр. 74.

⁴⁰ Раекција на Нушићев „Ујеж” била је снажна, о чему сведочи и велики број махом негативних критика: В. Глигорић, „Греси еманципованих”, *Политика*, 6. септембар 1935; Д. Алексић, *Време*, 6. септембар 1935; Д. Крунић, *Правда*, 6. септембар 1935; С. Винавер, „Ујеж”, *СКГ*, књ. 46, бр. 2, 16. септембар 1935, стр. 146-150; Семпер идем, „Ујеж”, *Живой и рад*, св. 144, 15. октобар 1935, стр. 509-510; Т. Манојловић, „Ујеж од Бранислава Нушића”, *БОН*, бр. 11-12, децембар 1935, стр. 715-716.

сва њена вредност ни у томе, да својом умиљатошћу уноси песништво у сурови живот. (...) У жене је велика културна вредност, јер њен ум није заостао, него ради на напретку човечанства, чим има прилике за то. У жене је и велика економска вредност, јер је способна за многе и многе послове, што су потребни човечјој заједници...”⁴¹

Реакције на „Ујеж” биле су жестоке. Критичар *Правде*, Душан Крунић, Нушићев однос према женама оценио је као „реакционарно спуштање до једне линије на којој слика данашње жене изгледа потпун и ни мало укусан анахронизам. ... Г. Нушић мисли да тај велики, ослободилачки покрет није захватио и нашу жену. И зато су његове савремене жене још увек само безличне, неинтелигентне и сујетне каћиперке, које се играју некаквих добротворних удружења, и које се простачки туку, када једна другој стану на жуљ. С тога, ми налазимо да је ’Ујеж’ – Удружење југословенских еманципованих жена – претерана и неправедна карикатура данашње жене.”⁴²

Реакције Станислава Винавера: „Нови Нушић, овај из својих позних дана, Нушић који строго моралише и баца кривицу не на велике целине, на друштво и јато, него само на нарочито одабране жртве, као антички ћудљиви бог – изгледа нам још недовољно доследан и недовољно убедљив.”⁴³ Или ове потписане са Семпер идем: „И зато је он [Нушић] проблем данашњице посматрао са гледишта своје генерације, па је и решење дао тако. Он је гледао жене свог доба. Данашња наша женска друштва су друкчија. Ми нећемо да их све наводимо, али она су у социјалноме, ако баш хоћете и у целоме јавноме животу један важан фактор, коме се мора одати хвала и признање за рад.”⁴⁴ Преко најнегативније критике Велибора Глигорића: „Он је узео један пример беспосличарства жене из имућнијег друштвеног слоја и на њему је хтео да истражи јед патријархалног, конзервативног човека и према стварној еманципацији жене од деспотизма мужа у кући, од интелектуалне затуцаности у којој би је човек ’старог кова’ радо оставио са хоризонтом иглене ушнице.”⁴⁵ Све то изазвало је Нушићеву реакцију.

Осећајући да му се може пребацити за конзервативизам, Нушић је, пре премијере „Ујежа”, дао неколико изјава у штампи, а одмах затим, припремајући ту комедију за штампано издање својих сабраних дела, дао је и свој одговор на примедбе критичара. Трудећи се да оповргне прекоре о

⁴¹ Ј. Томић, „Шта је била жена и шта ће бити”, *Историјско-друштвена расправа*, Ујвидек 1918, стр. 109.

⁴² *Правда*, 6. септембар 1935. година.

⁴³ С. Винавер, „Ујеж”, *СКГ*, књ. 46, бр. 2, 16. септембар 1935, стр. 149.

⁴⁴ Семпер идем, „Ујеж”, *Живой и рад*, св. 144, 15. октобар 1935, стр. 510.

⁴⁵ В. Глигорић, „Греси еманципованих”, *Политика*, 6. септембар 1935.

несавремености његових погледа на жену као јавну радницу, Нушић је развио мисао да комедиографи „од Аристофана до данас” свој подсмех не упућују покрету који друштво покреће напред, него девијацијама које прате такав покрет. Нушић је чак експлицитно навео да би му се учинила неправда кад би се оно што је он у „Ујежу” рекао генералисало и он био проглашен за непријатеља женског удруживања, он, који је био оснивач двају женских удружења: „Жена способна и позвана да буде јавна радница свесна је увек и својих родитељских дужности; предајући се акцији у јавноме животу, она не пренебрегава никад ни своје породичне дужности... Жена немарна према својим домаћим и родитељским дужностима одлази у јавни живот баш зато да би те дужности избегла или бар да би себе пред собом оправдала. И када ја, ову другу жену, позивам кроз свој комад да се врати дому и породици, ја је не позивам уједно да се и дезинтересује за јавни живот већ само да у томе животу заузме оно место које јој припада.”

У предговору штампаног издања „Ујежа”, писаном после премијере, Нушић је још морао дати додатна објашњења о разлозима настанка те комедије, очигледно под утицајем многих негативних критика после извођења његовог текста. Непознато је и како су госпође реаговале у самом Народном позоришту, гледајући ту представу, али да је реакција била другачија од оне коју је Нушић очекивао, можда потврђује и део из поменутог предговора комедији, у коме је упоредио ситуацију у којој је он написао „Ујеж” са ситуацијом у којој је Молијер написао „Смешне прециозе”, исмевајући француску елиту окупљену око маркизе Рамбује: „... познат је факат да су приликом ове комедије, Мадам Рамбује и њене пријатељице највише аплаudirале Молијеру. Ни Мадам Рамбује ни њене пријатељице нису сматрале да се сатира односи на целокупан покрет већ само на његово изопачење”.⁴⁶ У случају „Ујежа” и београдских ангажованих дама, бар према овој Нушићевој опасци, очигледно је да оне нису имале разумевања за Нушићево моралисање и указивање на извесна „изопачења”.

Оно што је остало од могуће реакције госпођа из „Цвијете Зузорић”, оличено је у говору председнице Удружења Олге Станојевић, на годишњој скупштини „Цвијете Зузорић”, одржаној 15. децембра 1935: „Мени је жао што морам то ја да констатујем и да ја одајем признање нашим чланицама, а морам то да учиним и да их узмем у заштиту од извесних личности које су покушавале чак и преко јавности да исмеју и омаловаже велико пожртвовање које чине наше чланице за уметност и за уметнике. Ми за свој рад не тражимо никакве награде ни похвале, али имамо разлога да желимо данас да личне жртве које чинимо, бар не грде и не исмевају...”⁴⁷ Остаје, такође,

⁴⁶ Б. Нушић, „Поводом мог Ујежа”, СКГ, књ. 46, 1. децембар 1935, стр. 524. и Б. Нушић, „Ујеж”; Свиња, Београд 1935, стр. 5.

као непознаница и реакција Нушића на ту „индиректну” критику, поготово што је у Извештају са те годишње скупштине наведено да јој је присуствовао и сам Нушић. Оно што је могућа претпоставка јесте да је највероватније Нушић на то могао реаговати својим чувеним смејањем у брк, од кога се сигурно госпође из „Цвијете Зузорић” нису могле боље осећати, али је већ следеће, 1936. године, држећи предавање „Алфа и омега данашњег нашег друштва” на чајанки „Цвијете Зузорић” ипак, на неки начин, одао признање друштвено ангажованим женама: „... Данас истакнуте жене прелазе својим именом и границе свакидашњости. Данас гђа Лепосава Петковић држи говор у Брислу, гца Милена Атанацковић држи говор у Вашингтону, гђа Делфа Ивановић у Паризу, гца Ксенија Атанасијевић држи предавање у Атини, гђа Јелена Димитријевић путује око света и интервјуише неког махараџу, гца Наташа Бошковић гостује као балерина у Барселони, гђа Јелена Зрнић бива осуђена на месец дана затвора због новинарског чланка, а тако и многе друге...”⁴⁸ Да ли је та „ода” женском ангажману била последица „гриже савести” старог комедиографа, или коначно признавање значајне улоге жене у друштву, остаје отворено питање. Ипак, ма каква да је била намера у том Нушићевом набрајању активности ангажованих жена, оно је данас значајно сведочанство о томе како су у међуратном раздобљу, водећи борбу са патријархалним окружењем, жене ипак успеле да се афирмишу и изборе за нека од права за које су се бориле.

Међуратни период Краљевине Југославије био је буран у политичком, економском и друштвеном смислу. Борба за еманципацију жене, која је у Србији постала интензивна од седамдесетих година XIX века, када се оснивају прва женска удружења, текла је, уз одређене успоне и падове, и током целог тог доба. Снажан женски друштвени ангажман, радикално другачији и јачи од ангажмана од пре Првог светског рата, наилазио је на жестоке нападе конзервативаца, али и на одобравање либералних или левих интелектуалаца. С временом су многе госпође из женских удружења, целокупним својим ангажманом, од окупљања интелектуалне елите, преко изградње и оснивања значајних институција, сврставањем уз акције феминистичког покрета, одржавањем бројних изложби, концерата и књижевних вечери, устајања против лажног морала и патријархалног виђења друштва, и жене унутар тог друштва, успеле да докажу Скерлићеву тврдњу да је патријархални живот знак ниске цивилизације у којој је улога жене сведена на „кокош која леже пилиће и марвинче које вуче јарам”⁴⁹ и да је снага жене управо у њеном активном друштвеном ангажману.

⁴⁷ *Полијика*, 16. децембар 1935.

⁴⁸ *Полијика*, 11. јун 1936.

⁴⁹ др Ј. Хлапец-Ђорђевић, „О жени”, *Животи и рад*, књ. XI, св. 66, 15. мај 1932, стр. 741-742.

Summary

Radina Vučetić – Mladenović

UJEŽ : or Nušić on the Emancipation of Women

The inter-war period in the Kingdom of Yugoslavia was marked by modernisation processes and changes that slowly led a traditional and patriarchal society into the modern European streams. These times were marked, among other changes incited by European and international influences, by the struggle for affirmation of women in the public sector and their emancipation. Strong women's social engagement, radically different and stronger than engagement before the First World War, was met with severe attacks of the conservatives, but also with approval of liberal and left-oriented intellectuals. Famous Serbian comedigrapher Branislav Nušić reacted to the women's emancipation by writing a comedy „Ujež” (Association of Yugoslav Emancipated Women), where he ridiculed women associations and public engagement of women. The proof that the times have changed, was a fact that the public disapproved that Nušić's comedy and paid its respect to the emancipated women, who managed to prove, by their overall engagement in the interwar period, Skerlić's statement that patriarchal life is a sign of low civilisation in which the role of a woman was reduced to the role of a „hen incubating chicken and cattle pulling the yoke”⁵⁰ and that the power of woman lies in her active social engagement.

Иван Хофман

УДК 378.18(=163.3/.6)(437)“1945/1948”

Југословени на студијама у Чехословачкој 1945-1948. године

Ајсџракић: Прилоџ настџоји да љрикаже услове у којима су живели и радили јуџословенски држављани на стџудијама у Чехословачкој, у љрвим џодинама љосле Друџоџ свејскоџ раџа.

Високошколске установе у Југославији претрпеле су велике материјалне штете током Другог светског рата. Имовина универзитета била је уништена, оштећена, или опљачкана. Многи угледни професори и научници нису доживели крај рата, или су због сарадње са окупационим властима, са усташким режимом, те због неприхватања да живе и раде под комунистичким режимом, отишли у емиграцију. У таквим условима, високошколске установе нису могле да образују довољан број стручњака, неопходних у пословима око обнове и изградње земље, те у извршавању задатака утврђених Првим петогодишњим планом. Суочена с тим проблемом, Влада ФНРЈ је почела, већ од краја 1945. године да организовано шаље стотине студената на студије у иностранство. Највећи број њих је послат у Француску, Чехословачку и СССР. Са првим двама земљама постојале су традиционалне културно-просветне везе, док је слање студената у СССР било у складу са идеолошким опредељењима владајуће Комунистичке партије Југославије. Текст који је пред читаоцима представља прилог проучавању живота и рада југословенске студентске колоније у Чехословачкој од 1945. до 1948. године.¹

¹ Ова тема до сада није систематски обрађивана у југословенској историографији. Већа пажња посвећена је југословенским омладинцима, који су од почетка 1946. до јесени 1948. боравили у Чехословачкој на изучавању различитих заната (Б. Трипковић, М. Трипковић, *Искушења једне младости: јуџословенски омладинци у Чехословачкој 1946-1948. з.*). Ова монографија, настала превасходно на основу грађе фондова Министарства рада ФНРЈ и Министарства социјалне политике ФНРЈ (оба се чувају у Архиву Југославије) прати припреме за одлазак омладинаца у чешке и словачке индустријске центре, њихов смештај и различите проблеме, настале приликом њиховог боравка. Посебну вредност имају делови монографије, који обрађују притиске чехословачких власти на југословенске ученике у време сукоба са Информбироом, у септембру 1948, те одабрани документи и накнадна сећања учесника описаних догађаја.

⁵⁰ др Ј. Хлапец-Ђорђевић, *О жени*, Живот и рад, књ. XI, св. 66, 15. мај 1932, стр. 741-742.